

Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu

Rozdział

[Zaborski Bogdan:] Miasta

Źródło:

Almanach Polski 1934. Warszawa, Wydawnictwo Polskiego Instytutu

Współpracy z Zagranicą, 1935, strony 22-28

Rozdział udostępniony cyfrowo w ramach zadań projektu pt.

„Digitalizacja i udostępnianie online »Bibliografii gospodarki Wielkopolski 1919-39«

H. Maciejewskiej” (SONB/SP/550684/2022)

nowią największy odsetek wśród zawodowo czynnych w komunikacji i transporcie oraz w górnictwie i przemyśle, podczas gdy w innych zawodach odsetek ten jest 5 razy mniejszy. Przeszło 98% pomagających członków rodzin zatrudnionych jest w rolnictwie.

Zawodowo czynnych jest wśród mężczyzn 61%, podczas gdy wśród kobiet jedynie 47%; jednakże z pośród zawodowo czynnych pomagających mężczyzn jest 30%, a kobiet — 80%. Kobiety opanowały głównie służbę zdrowia, organizacje społeczne, szkolnictwo i wychowanie oraz służbę domową. Również znajduje się wśród kobiet zawodowo czynnych znacznie więcej osób, utrzymujących się bez pracy i bez podania zawodu niż wśród mężczyzn.

E. PRZYROST LUDNOŚCI w r. 1921 — r. 1931 wynosił 18.2% i składał się z przyrostu naturalnego 18% i z nadwyżki imigracji nad emigracją 0.2%. Najślabszy przyrost istnieje w tym okresie w woj. poznańskim, gdzie zdarzają się sporadyczne wypadki spadku liczby ludności. Największe przyrosty, dochodzące do 100%, spotykamy w woj. wschodnich i w części białostockizny i lubelszczyzny; przyczynia się do tego w znacznym stopniu powrót po wojnie około 1,2 mil. repatriantów z Z. S. R. R., z czego około 350.000 osób już po r. 1921. Na reszcie obszaru państwa wyniósł przyrost ludności z małymi wyjątkami 5%—25%.

Roczny przyrost ludności na 1000 mieszk. waha się w ostatnich 8 latach między 16.7 a 12.3, przyczem maksimum zostało osiągnięte w 1930, odkąd daje się zauważyć stała tendencja zmniejszania przyrostu naturalnego Rzeczypospolitej. Spadek ten jest skutkiem spadku liczby urodzin i byłby jeszcze większy, gdyby nie został zrównoważony częściowo, przez równoczesny spadek ilości zgonów. Najsilniejszy przyrost ludności, przy największej ślubności i ilości urodzeń wykazują woj. wschodnie, podczas gdy woj. zachodnie mają najmniejszą ilość małżeństw, urodzeń i zgonów, a woj. południowe najślabszy przyrost naturalny i najsilniejszą śmiertelność.

4. MIASTA.

Miasta pokrywają dość równomierną siecią Polskę środkową i południową. Na zachodzie (w wojew. poznańskim) sieć miast doznaje b. znacznego zagęszczenia, na wschodzie nato-

miast i na północy Polski występuje tylko niewielka ilość osiedli miejskich. Ludność miejska obejmuje w Polsce 27% obywateli. W Zagłębiu Śląskiem ludność miast stanowi około $\frac{2}{3}$ ogółu mieszkańców, w Wielkopolsce — ponad $\frac{1}{3}$, we wschodniej i południowej Polsce — poniżej $\frac{1}{5}$, najmniej jednak, gdyż tylko po kilka procent przypada na ludność miejską w północnej Wileńszczyźnie oraz na południowym Polesiu.

W Polsce znajduje się 13 miast, których liczba ludności przekracza 100.000, wśród nich — stolica Państwa, Warszawa, której zaludnienie wynosi ponad 1.200.000 mieszkańców, Łódź o 600.000 ludności oraz cztery wielkie miasta uniwersyteckie, które mają ponad 200.000 obywateli: Lwów (316.000), Poznań (251.000), Kraków (229.000) oraz Wilno (207.000). 57 miast posiada ludność w granicach 20.000 do 100.000 mieszkańców, 83 miasta mają ludność w granicach od 10 do 20.000 osób, a 177 — od 5.000 do 10.000. Osiedli miejskich, mających mniej, niż 5.000 mieszkańców, liczymy w Polsce ogółem 308.

Śród planów miast wyróżnić można kilka typów układów ulic; częstokroć różne typy występują w jednym i tem samym mieście w postaci poszczególnych dzielnic. Na pierwszym miejscu wysunąć tu należy plan szachownicowy: od kwadratowego rynku odchodzi osiem prostych ulic, które są przecięte prostopadłami. Zupełnie inaczej wyglądają miasta o nieregularnej sieci ulic, rozbiegającej się promienisto lub bezładnie. Plan taki zdradza często osiedle, które się rozrosło ze wsi wielodrożnej, zachowując w zarysie jej pierwotny plan. Pozatem wymienić tu trzeba miasta — a częściej miasteczka — o planie wydłużonym, które powstały z rozrostu wsi wydłużonej — ulicówki, owalnicy lub widlicy.

W planach liczego szeregu miast zachowały się ulice okrągławe lub koliste pasy zieleni, zdradzające dawne umocnienia obronne. Wały te lub ich ślady, najczęściej stanowią granicę między częściami staromiejskimi, pełnymi ciasnych a krętych uliczek, oraz nowymi dzielnicami, w których szersze i regularniejsze ulice dzielą miasta w duże bloki domów.

W typowym mieście średniej wielkości przeważnie widzimy najgęściej zaludnione centrum — dzielnicę handlową; dokoła niej pierścieniem ciągnie się dzielnica mieszkalna, na zewnątrz której położone są rolnicze przedmieścia. Strefy te często ulegają zaburzeniom przez wkroczenie dzielnicy przemysłowej i t. d. Miasta średnie i małe (szczególniej w środkowej

i wschodniej części Polski) znajdowały się w odległości paru km od stacji kolejowej. W tych wypadkach miasta „dorastały” do stacji, co przejawiało się w tem, że droga łącząca miasto ze stacją ulegała zabudowaniu domami miejskimi i przybierała charakter miejski.

Zaludnienie domów miejskich jest w Polsce duże. W Warszawie wypadało (1931) na 1 dom 44 mieszkańców, w Poznaniu — 38, w Łodzi — 33, w Katowicach — 32, w Krakowie — 27 i t. d. Natomiast na dom wiejski wypada średnio 5—8 osób, a po dworach od 6 do 11. Tak silne średnie zaludnienie domów miejskich spowodowane jest przeludnieniem oraz obfitością wielkich kamienic czynszowych przy braku małych domów jednorodzinnych. Miasta polskie zajmują b. małe powierzchnie w stosunku do reszty miast Europy.

A. WARSZAWA. Pierwszą wzmiankę o stolicy Polski, Warszawie, spotykamy w w. XIII. Była ona wówczas wsią, położoną w półn. zach. części dzisiejszego miasta.

Warszawa leży w środku Polski w punkcie, w którym zbiegają się doliny rzek: Wisły, Bugo-Narwi, Wkry, Bzury i Pilicy. Dopływy są powiązane hydrograficznie z dorzeciami sąsiednimi. Wskutek tego Warszawa leży w środku wielkiego obszaru, z którego krańców prowadzące drogi wodne, zbiegające się właśnie w tej okolicy. Pod Warszawą była dogodna przeprawa: znajduje się tu bród przez Wisłę (jeden z nielicznych), który potem wielokrotnie był wzmacniany mostami. Miejsce, na którym leży Warszawa, jest jedynym na całym Mazowszu punktem, w którym lewy brzeg Wisły bezpośrednio podchodzi do plateau dyluwjalnego. Pozatem w górę i w dół rzeki pas bagnisk oddziela Wisłę od suchszego plateau.

Wskutek tak korzystnego położenia, Warszawa otrzymała wkrótce prawa miejskie. Miasto zostało otoczone murami. W roku 1526 wymarli książęta Mazowieccy, wskutek czego Mazowsze wraz ze stolicą przypadło Państwu Polskiemu. W roku 1596 Warszawa stała się stolicą Polski.

W latach 1655—7 Szwedzi zniszczyli Warszawę. Prócz głównego miasta dokoła Warszawy rozłożyło się szereg osiedli podmiejskich. Niektóre z nich, jak zamek obrony Jazdów oraz Solec — miejsce przeprawy przez Wisłę — znane są już w XIV wieku.

Gdy Warszawa stała się stolicą Polski, zaczęły powstawać liczne osiedla podmiejskie, t. zw. jurydyki, jak Grzybów i Leszno. Drogi, które łączyły te jurydyki, dziś są ulicami, które

skośnie przecinają monotonną pozatem szachownicę ulic. Ulice o kierunku równoległym do rzeki są nieliczne. Najważniejsza z nich, Krakowskie Przedmieście, jest dawniejszą drogą do Krakowa. Najliczniejsze są drogi prostopadłe do rzeki Wisły: są to kierunki dawnych miedz, oddzielających pola.

W obrębie dzisiejszej Warszawy odróżnia się stare miasto od nowych dzielnic. Rynek Starego Miasta jest kwadratowy, a z niego rozchodzą się ulice na cztery strony, jest to bowiem rynek miasta na prawie niemieckiem. Dokoła części Starego Miasta ciągnie się ulica Podwale, która wskazuje kierunek zniszczonych już dziś wałów miejskich.

Rozwój Warszawy w XIX wieku był silny, tędy bowiem prowadziła najkrótsza droga z zach. Europy do Moskwy i na Daleki Wschód przez kolej Transsyberyjską. Konjunktura handlowa w latach 1875—1914 rozwijała się świetnie. Olbrzymie połacie Rosji były zaopatrywane w wyroby i surowce, sprowadzane z Łodzi i z Zagłębia za pośrednictwem Warszawy, nie licząc zakupu ogromnych ilości towaru w samej stolicy. Powojenny rozwój Warszawy jest b. duży. Dokoła miasta przedwojennego powstają liczne nowoczesne dzielnice.

B. ŁÓDŹ. Drugiem z kolei, pod względem ilości mieszkańców, miastem w Polsce jest Łódź. Leży ono prawie na dziale wodnym, wskutek czego pozbawione jest rzeki. Osiedle samo wymienione jest w akcie z roku 1387, jako Villa Lodza. Jednakowoż rozwój miejski datuje się dopiero od stu lat. Około roku 1830 Łódź miała parę tysięcy mieszkańców, dokoła zaś otoczona była lasami. Rozrost Łodzi zaczął się w roku 1840, gdy ściągnęli do Łodzi niemieccy koloniści-tkacze. Dzięki sprzyjającym konjunktutom handlowym miasto rozwijało się z szybkością amerykańską i na sposób amerykański. Plan uzyskał postać szachownicy-kraty.

Łódź jest dzisiaj siedliskiem wielkiego przemysłu tkackiego. Przemysł włókienniczy, głównie bawełniany, jest podstawą jego bytu. Łódź jest największym w Polsce (obok Zagłębia węglowego) środowiskiem robotniczym.

Domy łódzkie są przeważnie szablonowymi wielopiętrowymi kamienicami czynszowymi. Tu i ówdzie, obok wielkich gmachów spotykamy małe drewniaki, które jeszcze przetrwały z dawnej Łodzi, z połowy ubiegłego stulecia.

C. KRAKÓW. Miejsce, w którym leży Kraków, jest nader odpowiedniem dla rozwoju wielkiego miasta. Jest to bowiem

punkt największego zbliżenia Karpat do wyżyny Małopolskiej. Pomiedzy obu temi obszarami znajduje się tylko wąska cieśnina, wykorzystana przez Wisłę, zwana bramą Krakowską. Tędy wiodło oddawna ważne przejście z zachodu na wschód, a w pewnej mierze i z północy na południe. Miasto Kraków zajęło położenie pomostowe: leży ono w centrum obszaru oddawna silnie zasiedlonego — terenu rolniczego o dobrych glebach. Ponadto w sąsiedztwie znajdują się żupy solne Wieliczki oraz kopalnie srebra i ołowiu w olskuskiem, które były znane już w późnem średnio-wieczu.

Od początków czasów historycznych Kraków występuje jako przodujące miasto — stolica Małopolski, a potem 'przejściowo' — całej Polski. Centrum starego miasta stanowi wielki kwadratowy rynek, z którego czterech rogów rozchodzi się prostokątna siatka ulic. Śródmieście otoczone było dokoła wałami. Po zburzeniu wałów, na początku XIX wieku, na ich miejscu utworzono pas roślinności t. zw. Planty. Na południe od miasta, tuż nad Wisłą, na naturalnej skale wapiennej wznosi się zamek Wawel. Dalej na południe znajduje się stara dzielnica żydowska — Kazimierz.

Kraków jest miastem, obfitującym w pamiątki o znaczeniu historycznem i kulturalno-artystycznym. W śródmieściu znajduje się mnóstwo kościołów o interesującej architekturze i zawierające wnętrza, wykonane przez znakomitych malarzy. Po środku rynku stoi wielki prostokątny budynek parterowy t. zw. Sukiennice z XIV w. Zachowane części wałów miejskich zdobią północną część miasta. Szczególnie malowniczą jest brama północna, t. zw. Florjańska. Tuż na północ od niej znajduje się stary okrągły murowany fort, t. zw. Barbakan. W Krakowie znajdują się groby królów polskich i liczne muzea. Uniwersytet tutejszy jest jednym z najstarszych na świecie, założony w 1364 r., odnowiony w r. 1400 przez króla Władysława Jagiełłę (stąd nazwa — Jagielloński). W Krakowie mieści się siedziba Polskiej Akademji Umiejętności.

D. POZNAŃ. Poznań jest miastem b. starem. Był on stolicą Polski na początku jej dziejów oraz stolicą udzielnego księstwa Wielkopolskiego w XII i XIII wieku. Pod Poznaniem znajdowało się dogodne miejsce przeprawy przez rz. Wartę.

Położenie geograficzne miasta jest b. korzystne, albowiem Poznań umieścił się centralnie w stosunku do dorzecza Warty.

Dawniej miasto znajdowało się na prawym brzegu rzeki, od XIII zaś wieku przeniosło się na brzeg lewy. W zarysie ul. Wałowej pozostały do dziś ślady dawnych umocnień. Nazewnątrza wałów powstawały przedmieście willowe, a wsie podmiejskie przekształcały się w przedmieścia.

Poznań jest ważnym ośrodkiem ruchu umysłowego, ma bowiem wyższe uczelnie oraz liczne stowarzyszenia i instytucje kulturalno-oświatowe. Z pośród ludności miasta przeszło 90% przypada na Polaków; jest to zatem najbardziej polskie z wielkich miast w Polsce.

E. LWÓW. Lwów leży w miejscu, w którym stykają się ze sobą różne jednostki krajobrazowe i gospodarcze: Podole, Roztocze, Bród Podkarpacki i Pobuże. Lwów umieścił się na działce wodnym, oddzielającym Wisłę (dopływ Bugu — Pełtew) od Dniestru. W tym miejscu wypada skrzyżowanie dwu ważnych szlaków dziejowych: jednego, prowadzącego z nad morza Czarnego działem wodnym przez Podkarpacie, z drugim, prowadzącym od morza Czarnego nad Bałtyk.

Lwów, założony ok. połowy XIII wieku, był oddawna ważnym punktem strategicznym, tedy bowiem przelewały się liczne hordy koczowników, podążających od wschodu. W połowie XIV. w. doszczętnie zniszczony i odbudowany, Lwów ulegał wielokrotnym najazdom i oblężeniom, m. in. zniszczyli go Szwedzi w r. 1704.

Pod koniec r. 1918, gdy Polska uzyskała niepodległość, Lwów własnymi siłami, przy pomocy wszystkich mieszkańców, nawet kobiet i dzieci, odpierał ataki nacierających Ukraińców.

Lwów jest ważnym ośrodkiem handlowym szczególnie dla handlu ze wschodem, oraz placówką kulturalno-oświatową; — siedziba kilku wyższych uczelni.

F. WILNO. Wilno jest położone nad rzeką Wilją na granicy pojezierza z równinami wysoczyzny Lidzkiej oraz garbami Oszmiańskimi i doliną Waki.

Najwcześniejsze wzmianki o mieście pochodzą z XI. wieku. Stara część miasta ciasno lecz malowniczo zabudowana krętymi uliczkami zajmuje dużą powierzchnię. Już w XVIII. w. liczyło Wilno 120.000 mieszkańców, będąc co do wielkości wówczas drugim miastem po Warszawie. Miasto jest siedzibą uni-

wersytetu. Znajduje się tu Ostra Brama z cudownym obrazem Matki Boskiej, ściągającym liczne rzesze pielgrzymów.

G. INNE MIASTA. Oprócz wymienionych sześciu miast o ludności ponad 200,000, w Polsce znajduje się jeszcze 7 miast, mających więcej, niż 100.000 mieszkańców, a mianowicie: Katowice 129.000, Częstochowa — 125.000, Chorzów — 125.000, Bydgoszcz — 122,000, Lublin — 115,000, Sosnowiec — 114,000 i Białystok — 100.000.

Miasta polskie, szczególnie wielkie, znajdują się w stanie ciągłego rozwoju i rozszerzania swej powierzchni. Przyrost zaludnienia jest tu dwukrotnie większy od naturalnego.

5. PORTY.

Polska posiada dostęp do morza Bałtyckiego (niewielkie morze wewnętrzne, mające łączność z oceanem) tylko za pośrednictwem wąskich cieśnin. Ponieważ do Bałtyku uchodzi znaczna liczba obfitych w wodę rzek, woda jego jest mało słona ($\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}\%$ soli) i żyć w niem może tylko niewielka ilość zwierząt typowo morskich. W pobliżu wybrzeży polskich Bałtyk zamarza tylko w bardzo ostre zimy, to też porty tu leżące są z reguły dostępne i czynne cały rok.

Na Bałtyku Polska posiada dwa porty o znaczeniu ogólnopństwowem: Gdynię i Gdańsk. Gdynia przytem leży na obszarze Państwa i jest wyłączną własnością Polski, w Gdańsku natomiast Polska ma prawo jedynie do użytkowania bez przeszkód portu. Inne porty polskie mają znaczenie wyłącznie lokalne, jak np. rzeczno-morski port w Tczewie, bądź też są to porty rybackie, jak Hel, Jastarnia i Puck.

A. GDYNIA. Po odzyskaniu Niepodległości Polska nie posiadała w obrębie swych granic żadnego wielkiego portu. Gdy w r. 1920 okazało się, że dla rozwoju i bezpieczeństwa Państwa koniecznym jest port na własnym terenie (odmowa gdańskich robotników wyładowania amunicji, przeznaczonej dla Polski), zdecydowano budowę takiego portu w Gdyni. Po 10 latach od rozpoczęcia prac, na miejscu pustego dotąd wybrzeża powstał największy port Bałtyku, a zamiast wioski rybackiej o 1.000 mieszkańcach — miasto o 35.000 mieszkańcach.

Port gdyński jest portem sztucznym, którego baseny częściowo wykopane zostały w lądzie, częściowo wsunięte w morze, przez wybudowanie moli i falochronów. Głębokość portu